
De waarde van het nationale grensland

Mark Eker en Henk van Houtum

Mark Eker en Henk van Houtum

De Europese Unie stimuleert al enige decennia grensoverschrijdende samenwerkingsprojecten via het Interreg-programma. Het landschap rondom de nationale grenzen valt in het programmaonderdeel A, 'grensoverschrijdend en nationale grenzen'. Daarnaast bestaan er de programma's B voor 'transnationale samenwerking met meerdere landen en het Noordzeeprogramma' en C voor 'interregionale en Europabrede projecten'. In 2014 gaat naar verwachting de vijfde ronde van start. Zo is er nu een kleine kwart eeuw geëxperimenteerd met grensoverschrijdende projecten op gebieden als natuur, water, landschap, economie, infrastructuur, recreatie en cultuurhistorie. Toch komt die samenwerking nog altijd vaak moeizaam van de grond en bekijken veel projecten niet. Het uitblijven van duurzame resultaten is meer dan toeval, de oorzaken zijn structureel. Grensoverschrijdende samenwerking en gebiedsplanung heeft veel weg van de figuur van de weifelende missionaris. Het wordt met de mond beleden, maar in de praktijk zijn er tal van andere zaken die dringender worden gevonden. Sterker, het lijkt er soms op dat men ook niet werkelijk de grens durft mee te nemen in de gebiedsplanung. Misschien is het uit angst voor het onbekende, de vrees bevoegdheden te verliezen of gewoon omdat er in de dagelijkse realiteit andere zaken voorgaan. Tekenend is dat in 2009 de voormalige Commissaris van de Koningin in Zeeland, Wim van Gelder, werd benoemd tot 'grensmakelaar' om de samenwerking een nieuwe impuls te geven, maar dat deze functie in 2011 weer is opgeheven: geen prioriteit.

Ondanks die vele jaren proberen de andere kant in het gezichtsveld te krijgen van het nationale en lokale beleid, blijft het op de meeste structuurvisiekaarten meestal maagdelijk wit aan de overzijde van de grenslijn. Voor provincies en gemeenten is het grensland eigenlijk nog steeds vooral 'einde plangebied'. Maar ook bij de grensoverschrijdende, gezamenlijke (Interreg A) plannen en projecten spelen de specifieke grenskwaliteiten niet mee in onderzoek, visie of ontwerp. Hoe hardnekkig deze houding is, bleek recentelijk bij de problematiek van krimp. In het rapport 'Ruimte maken voor krimp' (2009) zijn de resultaten van het Ontwerplab Krimp gebundeld. Uit de kaarten blijkt dat de meeste en grootste krimpregio's langs de landsgrenzen liggen. Toch wordt krimp vaak alleen vanuit nationaal perspectief benaderd. Terecht wordt geconstateerd dat krimp een regionale en zelfs landelijke dimensie heeft. Krimp in de grensregio's – vaak nationale 'achterkanten' – heeft immers alles te maken met het bestaan en de aantrekkingskracht van nationale voorkanten, regio's waar het sociaaleconomisch beter toevoet is. En ruimtelijk-planologische sturing is nog vooral een nationale aangelegenheid.

Een internationale blik op de kaart leert dat net aan de andere kant van de grenslijn óók nationale constellaties van voor- en achterkanten, van groei- en krimpregio's bestaan. Dat zou tot nadenken moeten stemmen. Bevinden 'onze' krimpregio's zich wellicht in een grensoverschrijdend 'krimpegezelschap'? En is de krimp in de buurregio's van dezelfde omvang en aard? Of is daar sprake van groei? Wat betekenen de problemen en kansen van krimp vanuit dit perspectief? Wat betekenen de verschillen tussen de grenskrimpregio's onderling? Zo gezien is krimp in de grensregio's in plaats van een nationaal probleem wellicht een internationale kans.

Onze studie 'Grenslandschap' is een ontwerponderzoek naar het internationale perspectief als een nieuwe motor voor vitaliteit, vanuit de overtuiging dat grens, grensligging en grenslandschap inspirerende en vernieuwende kwaliteiten zijn. Wat het grenslandschap vooral zo interessant maakt zijn de dubbelzinnigheid en dubbelzijdigheid.

Het trekken van een lijn, waarbij je afsprekt dat dit van mij is en dat van jou, maakt verschil in de ruimte. Als dat harmonieus gebeurt, geeft dat rust, comfort en is het vaak een bron of bevestiging van de eigen identiteit. Hoe en wanneer die grenslijn is getrokken en hoe deze geïnterpreteerd en in het landschap bevestigd wordt is overal anders. Tegelijkertijd is de grens niet alleen een einde, maar altijd ook een begin van een ander domein, een andere identiteit wellicht. Juist het trekken van een lijn bevestigt het verschil. Maar het maken van onderscheid maakt tegelijkertijd ook een connectie mogelijk. Het zijn deze dubbelzichtigheid en dubbelzinnigheid die maken dat geen grens en geen grenslandschap hetzelfde is. We hebben deze kenmerken opgevat als mogelijkheid, als een kans voor andere manieren van ruimtelijk plannen en ontwerpen.

Als grenslandschap hebben we een strook van twintig kilometer landin- en uitwaarts vanaf de grens met Duitsland en België gedefinieerd. De begrenzing hiervan is arbitrair, evenzeer een constructie als de landsgrenzen zelf. Ze heeft louter tot doel om over het geheel te kunnen denken en spreken, om haar werkbaar te maken als onderwerp van studie. Het gemeenschappelijke van alle plekken in dit gebied is de grote afstand tot het centrum van Nederland. Dat maakt dit gebied in Nederlands opzicht perifeer, terwijl delen ervan in andere opzichten zeer centraal kunnen liggen. Het nationale 'landsgrenslandschap' is daarmee anders dan het zeegrenslandschap, dat fysiografisch uniformer is en waar min of meer één beeld van bestaat. De landsgrens is in veel opzichten in historisch, sociaal en ruimtelijk opzicht een multidimensionaal en complex construct.

Het grenslandschap heeft een unieke cultuurhistorische waarde vanwege de aanwezigheid van de grens als tastbaar en als abstract gegeven (de nationale omhulling) en vanwege de activiteiten en landschappelijke karakteristieken die door de grens zijn ontstaan. Dit zou in ruimtelijke ontwerpen moeten worden meegenomen. Wat ons betreft hoeft dit niet te leiden tot een agenda die de 'unieke en specifieke eigenschappen' van dit landschap zonder meer wil musealiseren en conserveren. Als het grenslandschap of delen ervan al zo eenduidig te identificeren waren, dan

zou het zonder meer behouden ervan geen goed idee zijn. Het gaat ons om de aandacht voor het gebied en niet om het behoud zelf, noch om het volledig uitgummen of laten vervlakken in een grensoverschrijdende samenwerking. Soms is het voor een specifieke grensruimte het best om niet te plannen. Het grensgebied is soms immers mede 'ontstaan' doordat het zich op een bepaalde manier aan de aandacht onttrokken heeft. Omdat de grens 'einde plangebied' was of omdat het juist de doorgang naar de rest van de wereld was. Het is op veel plaatsen een non-landschap, een transitruimte, een plek die zich altijd in de ooghoeken heeft schuilgehouden. Een plek ook waarvan je je af moet vragen of die niet beter in de ooghoeken kan blijven zitten, als je hem echt wilt behouden. In die zin past dit onderzoek in een groeiende interesse voor restplekken, niemandslanden, tussenlanden, verborgen landschappen, witte vlekken en deregulering – vanuit de constatering dat Nederland tot in de puntjes is volgepland en dat het niet plannen en open laten misschien lucht en ruimte geven. Van de andere kant zou je op sommige plekken aan de grens juist de verschillen kunnen benadrukken omdat dat stimulerend en innovatief kan zijn. Op andere plekken is het logischer om de krachten te bundelen.

In onze studie hebben we naast een verkenning van het grenslandschap aan de Nederlands-Duitse en Nederlands-Belgische grens de mogelijkheden onderzocht om ontwerperwijs met de grens om te gaan. Naast 'niets doen' hebben scenario's als 'de grens radicaal wegdenken' (gedefinieerd als Gemeenschap) en 'de grens op een theatrale manier versterken' (Verlangen) hierin een aandeel gekregen. Op deze manier is de grens niet alleen de oorzaak van het aanzien van het landschap, maar kan hij ook de verbeelding in gang zetten en visioenen aanreiken van hoe het landschap eruit zou kunnen zien. Hoe kan je het aspect van verlangen ruimtelijk invullen? Hoe kun je vorm geven aan de frictie tussen verschillende belangen? Het zijn vragen en denkoefeningen die uiteindelijk niet alleen voor het grenslandschap, maar bij allerlei vormen van 'ontwerpen aan grenzen' relevant kunnen zijn.

Wij willen het grenslandschap onder de aandacht brengen

van de nationale en internationale ruimtelijke ordening en politiek, als alternatieve impuls voor grensoverschrijdende samenwerking. Die wordt wat ons betreft niet automatisch en rechtlijnig gevoed vanuit de wens om verschillen te verkleinen en Europa grenzen-loos te denken, maar adresseert de rijkdom en de verschillen langs en over de grens. De samenwerking viert deze en vertaalt ze in innovatieve en verleidelijke perspectieven, die kunnen leiden tot een grenzeloos regionaal landschap, maar ook tot weerbarstige landschappen vol contrast en grensvormen. Aan het grenslandschap is zelden als zodanig landschappelijk ontworpen of gepland met het idee om het tot een grenslandschap te maken. Dat is onze inzet: van *borderscapes* naar *designscapes*!

